

Riczu Zsófia

A hazai munkaerőpiac változásai a XX. századi események tükrében

Changes in the domestic labour market in the XX. in the light of century events

I. Bevezetés

A munkaerőpiac a gazdasági szerkezet része, s a gazdasági struktúra változásait követi. Ugyanakkor a munkaerőpiac változásai aktív tényező szerepet töltenek be a gazdasági szerkezet egészében, kvázi hatással vannak a gazdasági növekedésre.

A technológiai fejlődés több évszázados fejlődési ívének még mindig az emelkedő szakaszában járunk. Az elmúlt évtizedekben drasztikus fejlődés figyelhető meg. Ahogy Martin Ford fogalmazott: „*Felgyorsulnak az események, és a jövő már jóval azelőtt megérkezhet, hogy mi felkészültünk volna rá.*”¹ A kőszerszámoktól a holdra szállásig és napjainkig meredek fejlődési görbe figyelhető meg, rengeteg ipari újítással, melyet az ipari forradalmaknak köszönhetünk. A fejlődés ez idáig 4 nagy ipari forradalmi időszakra osztható, mely leképezik a kézi erővel, majd a gőzzel hajtott gépek átalakulását, a futószalag és az automatizált folyamatok, valamint az intelligens robotok alkalmazását is magába foglaló előrehaladást. Tekintettel arra, hogy a technológiai fejlődés, a gazdasági fejlődés és a munkaerő szerkezet szoros összefüggésben állnak, jelen tanulmányomban a XX. századi gazdasági-politikai változások munkaerő-piacra gyakorolt hatásait, a század jogelméleti tanait, valamint a foglalkoztatás gazdasági növekedést meghatározó jellegét kívánom a vizsgálat középpontjába helyezni.

A munkaerő-piac változásai mellett úgy gondolom, mindenképp érintenünk kell a legfontosabb jogelméletek tanait, amelyek kapcsolódnak a XX. század gazdasági-társadalmi ideológiájához.

Az 1800-as évek végén a gazdasági-társadalmi változásoknak, a polgári törekvéseknek köszönhetően az észjogi felfogás (mint a természetjogi felfogás és a történeti jogi iskola tételei) nem bizonyult kielégítőnek. Magyarországon a társadalomtudományok terén a pozitívista szemléletmód teret nyert, a jogpozitívizmus lett az uralkodó irányzat az 1870-es évektől, melynek legjelentősebb alakja Pulszky Ágost volt, álláspontja alapján a jog fő elméletét az egyéni és állami cselekvőképesség egyensúlyában találhatjuk meg.² A Jogpozitívista felfogás értelmében a jog az, amelyet a jogalkotási jogosultsággal rendelkező szervek által hozott szabályként a hatalom által elfogadásra kerül, Pulszky alapozta meg a hazai joggondolkodásban a szociológiai szempontú megközelítést. A XX. Század beköszöntével háttérbe szorult a hagyományos természetjogi és jogpozitívista megközelítés, a jog új megközelítését az ismeretelméleti, módszertani modellek tették lehetővé.³

¹ Martin Ford citatum.hu, 2017 <https://www.citatum.hu/idezet/100558> (2020.09.27.)

²Szabadsfalvi József: *Jogbölcséleti gondolkodás Magyarországon* p. 4-5. <http://real.mtak.hu/94402/1/jogbolcseleti-gondolkodas-magyarorszagon.pdf> (2020.10.07.)

³ Szabadsfalvi J., im. p.7

A kontinentális jogi kultúra legismertebb elméleti jogásza Kelsen, akinek a jogi gondolkodáson belüli szerepe Ludwig van Beethoven zenei kultúrában betöltött szerepéhez hasonlítható. Államról és jogról alkotott elmélete szerves egységet alkot, nagy figyelmet szentelt a módszertani kérdések vizsgálatára.⁴ Ebből kifolyólag az alkotmány ezért a jogrendszer hipotetikus alpnormája: mert minden egyéb jogszabály érvényessége ebből ered, érvényessége feltételezett. Kelsen ezt a hipotetikus alapformát eredetileg a nemzeti jogrendszerben helyezte el, később álláspontján változtatva úgy vélekedett, hogy a nemzetközi jog egyik elveként egyetemesen érvényes.⁵ Ezen álláspont alapján a jog egy kényszerítő mechanizmus, amelyet „államként” jelölnek. Azt Kelsen is elismeri, hogy a jog és az állam kapcsolatban áll a kényszerrel, sőt, a kényszer az előbbi kettő alapeleme: „*az állam és a jog fő sajátossága szerinte az, hogy kényszerítő rend*”.⁶

Az államot, mint társadalmi intézményt illetően többen is dolgoztak ki elméletet, kiemelkedő ezek közül Max Weber koncepciója, mely rendkívüli hatást gyakorolt a társadalomtudományokra. Elmélete, mely az államot spekulatív képződményként kezeli, máig megkerülhetetlen a tudományelméletben. Amíg tehát Kelsen estében az érvényesség kérdése a normativitásban fejeződik ki, addig Max Weber számára az érvényesség fogalma képzetekkel állt összefüggésben, álláspontja szerint az állam maga azért létezik, mert az emberek ahhoz a képzethez igazodnak, hogy „*az államnak fenn kell állnia*”, ezáltal érvényesül a jogi rend. Racionális állam Weber szerint az előre jelezhetőséget jelenti, a kiszámítható működés elengedhetetlen feltétele pedig a jog.⁷

A jog, mint fogalom meghatározása ma is a kutatás egyik alapvető és vitatott tétele. A polémiák a jogviszony betöltött szerepét, a funkcióját, a jogrendszer tagozódását is érintik, miközben a lezajló társadalmi és gazdasági fejlődés magával vonja az újabb területek jogi szabályozás alá vonását. Ahogy Varga Csaba fogalmazott: *a jognak technológiai átstrukturálására, teljes szerkezeti átfelmérésére volt szükség, hogy az új feltételek közt is megfelelhessen az áttekinthetőség és bizonyosság kívánalmainak*.⁸

II. XX. századi hazai munkaerőpiaci változások

A fentiek tükrében látható, hogy a XX. századi a jogelméletek jellemzően érintik az állam és a jog kapcsolatának kérdéskörét: a marxista szemlélet értelmében a jog az állami hatalomgyakorlás legjelentősebb eszköze. Ebből kifolyólag, a jog általános jellemvonásai lényegében az állam és az állami hatalomgyakorlás alapvető jellemzőiből erednek, és nagyrészt azok által meghatározottak. Péteri Zoltán álláspontja alapján: „*A marxista jogelmélet legfőbb feladata abban fogalmazódott meg, hogy olyan értékelmélet dolgozzon ki,*

⁴Takács Péter: Államelmélet a XX században – A jogi, a társadalmi és politikai államfogalom, in *Állam- és Közigazgatástudományi Szemle* 1. évf. 2. szám: 2011/ 2 p.3.
<http://real.mtak.hu/80618/1/Pro%20Publico%20Bono%20Online%20-%20TAK%C3%81CS%20P%C3%89TER%20%C3%81LLAMELM%20A%20XX.%20SZ%C3%81ZADBAN%20%281%29%20%20.pdf>

⁵ Szabadfalvi J., im. p.7

⁶ Takács P. im. p7-12.

⁷ Takács P. im p.17.

⁸Varga Csaba: a jog társadalomelmélete felé PPKE BUDAPEST, 1999 p. 114.
<http://mek.oszk.hu/15300/15303/15303.pdf>

*amely lehetővé teszi egyrészt a fennálló jogszabályok és jogintézmények (stb.) értékelését, másrészt pedig a jog által elérni kívánt célok tudományos meghatározását.”*⁹

Azért tartottam fontosnak a fent említett tézisek bemutatását, mert az állam, mint hatalom, közvetlen kapcsolatot állít fel a jogrendszerrel, az aktuális politikai-, gazdasági- és társadalmi helyzet ez által a jogalkotásra és kodifikációra is érdemi hatást gyakorol. A következőkben hazánk XX. századi munkaerőpiaci változásait ezért az egyes hatalmi rendszerek, illetve háborús időszakok tükrében kívánom elemezni.

II.1. Tanácsköztársaság

1919. április 2-án jelent meg a Magyar Tanácsköztársaság Alkotmánya, amely kimondta: *„a magyarországi Tanácsköztársaság célja: a kapitalista termelési és társadalmi rend megszüntetése s a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése. A cél megvalósításának eszköze: a dolgozók uralmának biztosítása a kizsákmányolók felett. A munkás-, katona- és földművestanácsokban dolgozó nép hozza a törvényeket, hajítja azokat végre és bíraskodik azok megszegői felett.”*¹⁰

Szintén ebben az évben hozták létre a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet (ILO), az ENSZ szakosított szervét, amelyben hazánk 1922-től lesz tag, az országot háromoldalú delegáció képviselte (kormány, munkaadói és munkavállalói képviselet). Ahogy Ruzs Zsuzsanna is kitért erre: *„ebben az időszakban nem egyszer előfordul, hogy egy delegáció egyezséget köt, de mire hazáérnek kormányváltás történik, amely már nem fogadja el a kötetmet”*.¹¹

A XX. században megkezdődött urbanizáció ellenére a hazai lakosság többsége még mindig falvakban élt, akiknek a mezőgazdaság jelentette a megélhetési forrást. A század elején megindult ígéretes fejlődési folyamatot állította meg az első világháború.

II.2. Az I. Világháború

A Nagy háború nem csupán területi alapjaiban rendezte át Európa térképét, hanem gazdasági szempontból is jelentős változást hozott. A hadiesemények következményeként a pusztítás és a hadigazdaságra való átállás megkövetelése alapjaiban ingatta meg az európai emberek biztonságát és a munkaerőpiacot egyaránt. Az áruhiány, az infláció, a radikális életszínvonal csökkenés jellemezte a polgárok mindennapjait. Hazánknak hadigazdálkodás következményein túl az a gazdasági blokádnak is problémát jelentett, melyet az antant állított és növelte az ellátásban jelentkező problémákat, a termeléshez szükséges nyersanyag hiányát, a munkanélküliséget, ebből kifolyólag az áremelkedést és az elszegényedést is. A hosszan elhúzódó háború gazdasági és szociális következményeivel senki nem számolt, pedig a nagy nemzetközi konfliktus már 1914-ben is érződött. A háborúban álló felek körvonalazódtak, az

⁹PéterI Zoltán: 'Influence of Natural Law on Positive Law' in Essays in Comparative Law for the Vth International Congress of Comparative Law (Budapest: Akadémiai 1966), p.51.

¹⁰ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya <http://alkotmany.posttr.hu/az-elso-magyar-irott-alkotmany> (2014. 02.13.)

¹¹Ruzs Zsuzsanna: A munkajog története az ókortól napjainkig <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16672/9509.pdf> (2020.09.28.)

európai államok elköteleződtek valamelyik fél mellett, növekedtek a hadikiadások. Elfogadták az 1912. évi LXIII. törvényt, amely a háború esetén alkalmazható kivételes intézkedésekről rendelkezett, és amely az árak maximalizálásába is beleszólhatott.¹²

A besorozások megkezdésével a munkaerőhiány jelentősen emelkedett. Minden hadiképes férfit besoroztak, a szakképzett munkaerő átvezényelése, a szakmunkások hiánya a termelés mélyrepülését eredményezte.¹³ Az akkori szociális rendszer ilyen mértékű teherre nem volt felkészülve. A foglalkoztatás szempontjából a háborús viszonyok új körülményeket teremtettek. A munkaerőpiac gyökeresen átalakult a hadigazdálkodásra való átállással: a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint Magyarország területéről megközelítőleg 3,6 millió férfit soroztak be.¹⁴ A férfínépesség hadba állításával a nemi szerepek is felcserélődtek, amely szintén kihatással volt a foglalkoztatás alakulására, a kialakult munkaerőhiányt a nők tömeges munkába állításával tudták fedezni.

A férfiak háborús szolgálatával a nők lettek a családfők, a kenyérkeresők, s ez nem csupán a családok életét forgatta fel gyökeresen, a nők szerepe a gazdaságban is növekedett. Ahol lehetett, a munkaerőhiányt női munkavállalókkal helyettesítették, a mezőgazdaságban, ahol kevésbé igényelt szakképesítést, viszonylag rövid idő alatt sikerült a kiesett munkaerőt pótolni. Ahol azonban a szakképzettség, a gyakorlat és a fizikai erő elengedhetetlen volt, ott nem csupán a korábban említett nyersanyag hiánya, hanem a munkaerőhiány is komoly gondokat okozott, a szakképzett munkaerő pótlása lehetetlen volt. A különböző ipari ágazatokban ekkor jelentős mértékűvé nőtt a nők foglalkoztatása, ezáltal a nők jelentős munkatapasztalatra tettek szert, amelyet későbbiekben is hasznosíthattak.

Bödök Gergely így írja le a háború nőkre gyakorolt társadalmi hatásait: „A megváltozott családszervezet mellett az első világháború a társadalom foglalkozási szerkezetében is alapvető módosulásokat generált: ekkor tűnnek fel tömegesen nők a korábban jellemzően férfiak által űzött foglalkozásokban és válnak postás-kísasszonyná, kalauzszá, utcaseprővé vagy tűzoltóvá. A módosak közül, akik tehettek, jótékonykodnak, mások öröskeresztes ápolónőként igyekeznek enyhíteni a betegek és a sebesültek kínjain. Az úri középosztály nőtagjai is kénytelenek kivenni a részüket a háztartási feladatokból, mert a korábbi szolgáltatók munkába állása – főleg a gyártósorok mellé – a fővárosban igazí „cselédválságot” generált.”¹⁵

Látható, hogy a nők feladata nem csupán a háztartási munkában és az aggodásban merült ki. Bihar vármegyében, Kisháza körjegyzői állásának betöltése is példát statuált, a megüresedett posztra ugyanis a főszolgabíró az egyedüli jelentkezőt, egy nőt nevezett ki.¹⁶

¹² 1912. évi LXIII. tv 7. §

¹³ Bozsikné Vadai Anna- Csiszerné Palkó Rita- Kovács Andrea- Dr. Rác Attila- Rittgasser Imola- Rövid Irén- Takács Béláné: Háborúk, Válságok, Diktatúrák demográfiai hatásai https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/haboruvalsg/nagy_haboru.pdf(2020.09.28.)

¹⁴ Bozsikné Vadai Anna- Csiszerné Palkó Rita- Kovács Andrea- Dr. Rác Attila- Rittgasser Imola- Rövid Irén- Takács Béláné: Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/haboruvalsg/nagy_haboru.pdf (2020.09.28.)

¹⁵ Bödök Gergely: A munka frontján - A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátszínjében http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/13691/2/A_Nagy_Haboru_hatasa_beliv2018_u.pdf

¹⁶ Az első női segédjegyző. Kolozsvári Hírlap 1915. augusztus 16.

„Egyelőre a nők voltak a háború kétségtelen áldozatai, azok, akik itt maradtak, és szakadatlanul reszkettek – nem magukért, hanem szeretteikért. Ők nem vághatták magukat hősi pózba, nem narkotizálhatták magukat a harctéri romantika és bősieség hazug mérgével. Némán, tehetetlenül, vérző szívvel vártak.”¹⁷ olvasható Károlyi Mihályné némiképp szentimentálisabb megfogalmazása.

Az ipari termelés a hadsereg igényeinek biztosítására állt át, a fent említett 1912. évi LXIII. törvénycikk mellett az 1914. évi L. tv is jogalapot teremtett a hatóságnak az egyes közérdekű munkák megszervezésére:

5. § Ha közegészségügyi, közlélelmezési vagy közbiztonsági szempontból szükséges vagy egyéb közérdekű munka teljesítését másként, nevezetesen bémunkások alkalmazásával biztosítani nem lehet, a minisztérium felhatalmazásával a közigazgatási hatóság minden munkaképes egyént, aki tizennyolcadik életévét meghaladta és ötvenedik életévét még nem töltötte be, járásának vagy a lakóhelyeül szolgáló városnak és a szomszédos járásoknak vagy városoknak területén belül, nőket pedig csak lakóhelyükön vagy a szomszédos községek területén személyes szolgálat teljesítésére kötelezhet, a fogatos járműveknek és a személy- vagy teberszállításra alkalmas állatoknak birtokosait pedig arra kötelezheti, hogy járműveiket és állataikat fuvarozásra (szállításra) a járásnak vagy városnak és a szomszédos járásoknak vagy városoknak területén belül átengedjék.

Az előbbi bekezdésben meghatározott személyes szolgálatokra a fiatalabb egyéneket az idősebbek előtt kell igénybe venni. Nők csak akkor, ha ezzel családfenntartói ügy erkölcsi, mint gazdasági kötelességeiktől el nem vonatnak és egyáltalán csak olyan munkák elvégzésére alkalmazhatók, amelyekre rendes foglalkozásuknál fogva alkalmasak. A rendes foglalkozásra a lehetőőségig férfiaknál is tekintettel kell lenni.

Ha valamely halaszthatatlan gazdasági munka elvégzése másként nem biztosítható, a minisztérium felhatalmazásával a közigazgatási hatóság azt is elrendelheti, hogy az ilyen munka közérővel végeztessek.

A jelen §-ban meghatározott szolgáltatások alól mentessek, akik az 1912:XLVIII. t.-cz alapján hadi szolgáltatást teljesítenek. Az 1912:LXVIII. tc. 5. és 13. §-ában megállapított mentességek a jelen § alapján elrendelt szolgáltatásokra is állanak.

11. § A minisztérium a felmerülő szükséghez képest kötelezhet egyes városokat a munkaközvetítés ellátására, esetleg a város hatósági területén is túl terjedő hatáskörrel.

Iparág	Üzemek száma	Munkások létszáma a háború előtt	Munkások létszáma a háború végén
Vas- és fémipar	359	64189	92547
Gép- és villamos ipar	380	53364	68654
Agyag-, kő- és üvegipar	726	63522	20707
Faipar	584	71006	34965
Bőr- és szőripar	111	9019	12589
Fonó- és szövőipar	220	43034	27509
Ruházati ipar	141	11110	7113
Papíripar	86	9348	7947
Élelmezés	894	78766	71578
Vegyészet	297	25521	32578
Mű- és sokszorosító ipar	145	10334	7910

¹⁷ Károlyi Mihályné Együtt a forradalomban. Európa Kiadó, Budapest 1985. p.153.

A táblázat Eckhardt Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve c. könyv alapján készült.¹⁸

A táblázatból kitűnik, hogy lényegében a hadiiparhoz kapcsolható iparágak kivételével minden iparágban csökkent a dolgozói létszám. A munkaerő-hiány mellett a nyersanyag minőségének romlása is hozzájárult a termelés drasztikus visszaeséséhez.

Tekintettel arra, hogy Európa villámháborúra készült, az elhúzódó Nagy Háború megviselte az államok államháztartását. Az egyre növekvő infláció a fogyasztókat, főként a munkásosztályt érintette. A megtakarítások értéke drasztikusan csökkent, a szociális ellátások hiányában az életkörülmények csökkenő tendenciát mutattak, a reálbérek értéke redukálódott, annak ellenére, hogy a megélhetési költségek soha nem látott emelkedést produkáltak.

III. Trianoni békeszerződést követő időszak

Az első világháborút követően a fegyverletétel után, az átmeneti időszak bizonytalansága, a békeszerződés hiánya még nem tette lehetővé az ország gazdaságának helyreállítását, a külkereskedelem megindulását nem csupán a győztes államoknak fizetendő jóvátétel gátolta, hanem a nyersanyagok, valamint az alapvető élelmiszerek hiánya is. A megszálló csapatok sok helyen teljesen leszerelték és elszállították a gyárak gépeit és berendezéseit, ezzel is megakadályozva a foglalkoztatás újjáéledését.

A trianoni békeszerződés az világháborút lezáró, vitatott igazságú európai békepaktum része volt. A győztes hatalmak átrajzolták Európa térképét, országok tűntek el és adták át helyüket utódállamoknak. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnt, Magyarország területe és lakosság száma jelentősen lecsökkent. Fentiek tükrében megállapítást nyert, hogy az új, trianoni határok közé szorult Magyarország gazdasági szerkezetét ezen túl egészen új feltételek alakítják – ez normális körülmények között is megterhelő feladat lett volna, azonban egy vesztes háborút követően még inkább kihívás elé állította a gazdaságot és ez által a munkaerőpiacot is.

Az első világháború és a Trianoni Békediktátumot követően a női népesség foglalkoztatása visszaesett, de továbbra is meghaladta a háború előtti szintet. A háború és a békeszerződés következményei a foglalkoztatás terén is éreztették hatásukat: gondoskodni kellett az elcsatolt területekről, az utódállamokból érkezők ellátásáról, beilleszkedéséről, amelyhez elengedhetetlen volt a keresőképes réteg munkába állítása. A foglalkoztatásban jelentkező akadályokat tetézte, hogy a jelentősebb üzemek az elcsatolásokat követően országhatáron kívülre kerültek, a nyersanyaghoz, már csak importtal lehetett hozzájutni.

A trianoni békediktátumot követően az ország helyzete stabilizálódni látszódnak, a gazdasági konszolidáció megkezdődött, az életszínvonal emelkedett. Az újrainduló termelésnek köszönhetően, az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt munkaerőigény jelentkezett. A magyar társadalombiztosítás átszervezésére irányuló törekvések eredményeként az 1927. évi XXI. törvénycikk létrehozta az Országos

¹⁸Eckhardt Ferenc A magyar közgazdaság száz éve
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_18_Gazdasagtortenet_5198_Magyar_kozgazdasag_szas_ev_e_1841-1941_xxxx/?pg=193&layout=s (2020.10.04.)

Munkásbiztosító Intézetet, mely 1928-tól Országos Társadalombiztosító Intézetként ismert.

Korábban a dualizmus idején az ipari törvényhozás meglehetősen általános normákat fogalmazott meg a munkavédelem kérdésében, és nem szőlt bele a munkaadó és munkavállaló közötti magánjogi szerződés tartalmába. A mezőgazdaságban az 1876. évi XIII. törvénycikk, valamint az azt módosító 1898. évi II. törvénycikk a napszámosok, majd később a cselédek (1907. évi XLV. törvénycikk) napközbeni pihenő idejéről rendelkezett. Legjelentősebb példa az állami beavatkozásra az 1893-as XXVIII. törvény, mely a gyáripárt érintette.¹⁹ Az 1922-es új Ipartörvény nem hozott érdemi változást.²⁰ A háborút követően az 1923-ban a sütőmunkásokról alkotott XV. törvénycikk az első olyan intézkedés, amely kimondta a 14 éves kor alatti gyermekek alkalmazásának tilalmát, egyúttal korlátozta a fiatalok munkaidejét is.²¹

Bár az 1928. évi V. törvény rendelkezéseit jobbra csak a textiliparban alkalmazták, a nők és a gyerekek ipari munkaviszonyait szabályozta. A törvény megtiltotta a gyerekek ipari munkáját és mind a nőknél, mind a fiataloknál előírta orvosi igazolás bemutatását. A nőknek ugyanakkor 12 hét szülési szabadságot írt elő (hat hét a szülés előtt, hat hét azt követően), egyúttal megtiltotta a nők éjjeli munkáját (néhány kivétellel: vendéglátás, szállodaipar), a kisgyermekes anyák számára rendelkezett munka közbeni szoptatási időről.²²

III.1. Az 1930-as gazdasági világválság

Az első világháború befejeztével, gazdasági kimerülés jellemezte a vesztes államokat. A fedezet nélküli pénzkibocsátás és a kereskedelem szétzilálódása miatt gazdasági világválság jelentkezett, melynek következtében jelentős mértékben emelkedett az infláció és a munkanélküliek száma, ezzel együtt a közszükségleti cikkek hiánya is. Hazánk piaci lehetőségei az elcsatolt területek miatt beszűkültek.²³

A gazdasági válságot követő években bevezetésre került a munkaidő 48 órában való maximalizálása, intézményesítésre került a munkabér minimum is. A munkaidő korlátozására 6600/1935. ME rendelet hivatott, majd két évvel később hatályba lépett az 1937. Évi XXI. törvénycikk, mely a tisztviselők napi munkaidejét 8 órában jelölte meg valamint rendelkezett a fizetett szabadságról: egy munkaadónál eltöltött év után minimum 6 napban határozta meg annak időtartamát. A fizetett szabadságot 1938-tól

¹⁹1893. évi XXVIII. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőről <https://net.jogtar.hu/ezerv-torveny?docid=89300028.TV> (2020.10.03.)

²⁰1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról <https://net.jogtar.hu/ezerv-torveny?docid=92200012.TV> (2020.10.04.)

²¹1923. évi XV. Törvénycikk a sütőipari munkának szabályozásáról <https://web.archive.org/web/20171025073442/https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7705> (2020.10.04.)

²²Kövér György, Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig 2006.* https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyarorszag_tarsadalomtortenete/ch02s09.html (2020.10.01.)

²³Honvári János: *Magyarország gazdaságtörténete a bonfoglalástól a 20. század közepéig* Aula Kiadó, 2001, Bp.

lehetett igénybe venni, elsőként a Weiss Manfréd Művek alkalmazottai²⁴ élhettek a lehetőséggel.

A munkabér állami meghatározása teljes mértékben elképzelhetetlen lett volna a dualizmus korában, de a 30-as évek gazdasági válsága szociális feszültségeit csökkenteni kellett, ezért szükség volt a beavatkozás törvényes lehetőségére. Az 1935-ös rendelet szólt első alkalommal a minimálbér intézményéről. A kötelező munkabér rendszerét ezt követően vezették be az egyes iparágakban, 1938 végéig a munkások és alkalmazottak 60%-ának rendezték a bérét. A munkaviszonyok tekintetében az 1937. évi XXI. törvénycikk, a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról volt irányadó.²⁵ A kormány 1935-ben döntött a családi pótlék bevezetéséről, melynek törvényi szabályozása 1938-ban történt meg XXXVI. törvénycikk hatályba lépésével.²⁶

III.2. A második világháború és az azt követő tervutasításos rendszer kiépítése

Az ország (újra) felfegyverzése hivatalosan 1938. március 5-én kezdődött meg, amikor Darányi Kálmán miniszterelnök meghirdette fegyverkezési programot. A második világháború kirobbanását megelőző időszakot fokozatos javulás időszakaként lehet jellemezni. Az első háború következményeiben jelentkezett munkaerőhiány tovább fokozódott a jól képzett zsidó lakosság deportálásával. További akadályt jelentett a foglalkoztatás terén a népességmozgás, mely még mindig a trianoni békediktátum hatását érezte. Az aktív lakosság csökkenésével a szociális és gazdasági terhek növekedtek.

A második háború kitörésével azonban a kormány felfüggesztette az 1937. évi XXI. törvénycikk végrehajtását, majd ezt követően rendeleti úton intézkedett a minimálbér foganatosításáról.

Magyarország ismételten hadszínterré vált, amely az I. Világháborúhoz hasonlóan súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel járt. A növekvő infláció, az alacsony termelőképesség, az ismételt nyersanyagvesztés és munkaerőhiányt fokozta a háborút követően az állam újjáépítésre irányuló költsége, az erre irányuló 3 éves terv 1947-ben kezdődött és a vártnál korábban 1949. év végén befejeződött túlteljesítve az előre irányzott tervet és ezzel egyidejűleg a „teljes foglalkoztatás” meghirdetése után az 1949. évi népszámlálás még mindig jóval több, mint 100 ezer munkanélkülit talált.²⁷

A jóléti rendszerek kialakulása arra a II. világháború utáni időszakra datálható, amely nem csupán a gyors, rekonstrukciós gazdasági fellendülés, hanem egyszersmind a

²⁴Böszörményi Gyula: Megszépítő emlékezet <https://libriarius.hu/2014/05/24/megszepito-emlekezet/> (2020.10.09.)

²⁵ Az 1937. évi XXI. törvénycikk a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=93700021.TV&searchUrl=/ezet-ev-torveny%3Fpagenum%3D41> (2020.09.30.)

²⁶Magyarország a XX. században I. kötet Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000 <http://vmek.nif.hu/02100/02185/html/93.html> (2020.10.03.)

²⁷1956-os Intézet Archívuma: A tervutasításos gazdasági rendszer kialakulása és működése http://www.rev.hu/sulinet45/tanulm_gazd/gazd.htm (2020.09.28.)

gyors foglalkoztatás-bővülés időszaka is volt,²⁸ amely a szocialista és sztahanovista mozgalomnak, a proletárok munkájának, és a szovjet minta tettek lehetővé.

Golunski és Strogovich 1940-ben a szocialista jog alábbi meghatározását adták: *„a szovjet szocialista jog a szocialista állam állami autoritása által alkotott vagy megerősített, a munkásosztály és az összes dolgozó akarátát kifejező magatartási szabályok (normák) összessége, melyek alkalmazását a szocialista állam kényszerítő ereje biztosítja a munkásosztály és az összes dolgozó számára előnyös és megfelelő viszonyok és rend védelme, biztosítása és fejlesztése, a gazdaságban, az emberek életmódjában s tudatában fellelhető kapitalista maradványok teljes és végleges felszámolása, a kommunista társadalom felépítése céljából.*²⁹

E meghatározásból is kitűnik, hogy a kommunista éra elsődleges célja az ideologizált társadalom felépítése mellett a kapitalizmus, és ehhez kapcsolódóan a magántulajdoni elemek felszámolása volt. Az irányított tervgazdaság kialakítás szükségyszerűen magával hozta az államosítást, a nagy bankok, nagyüzemek állami tulajdonba vétele megkezdődött. A szocialista jog iránt hivatalosan felmerült az az igény, hogy a gazdasági-társadalmi törvényszerűségek felismerésén alapuló tudatos elvi politika eszközt képezze. A jogalkotónak figyelemmel kellett kísérnie mind a jog alakulását, mind pedig annak társadalmi érvényesülését, és abban az esetben, ha a jogszabály a hozzáfűzött követelményeknek nem felel meg, a szükségessé váló hatályon kívül helyezés jogszabálymódosítás iránt intézkedhessen.³⁰ A szovjet típusú állami és társadalmi berendezkedés hazánkban való meghonosítása az országra erőszakolt adaptációként értelmezhető, bár kétségtelen, hogy a látványo intézkedések és a kiadott rendeletek fejlesztették a nehézipart. A hazai pártvezetés szovjet utasítások alapján egyerősen centralizált politikai hatalmi rendszert alakított ki, a közhatalmat szigorúan a kommunista pártnak alárendelte, a hatalommegosztás elvét mellőzve a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították.

A hidegháború jegyében a hadiipari ismét fellendült, sor került a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálására, amely olyan mértékű strukturális átalakulással járt, amely nem volt precedens a korábbi időszakban. Alig néhány év alatt többszáz ezer ember áramlott át a mezőgazdaságból az iparba, Magyarországon a gondot az okozta, hogy e folyamat túlságosan gyorsan a tervgazdaság keretében, a kiadott tervutasítások alapján ment végbe. Ennek következtében azok, akiknek a munkahely, illetve szakmaváltás szükségyszerűen lakhelyváltást is jelentett, beilleszkedési zavarokkal küzdöttek, amely hatással volt a munkateljesítményükre.

A tervgazdálkodás során az erőszakos, kikényszerített iparosítás nem illeszkedett a szerves fejlődésbe, nem felelt meg az ország adottságainak. Hiány volt nyersanyagokban, szakképzett munkaerőben. Ennek fényében kijelenthetjük, hogy abszurd volt a cél, mely szerint Magyarország a „a vas és acél országa” lesz. Az ország vasfüggöny mentén húzódott, amely megakadályozta mind a technológiai fejlődést, mind pedig szakmai oktatást és fejlesztést is. Tekintettel arra, hogy a termelés, az ipar

²⁸Csoba Judit–Krémer Balázs: A jövedelemszerkezet és a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása, Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok p.43 <http://mek.oszk.hu/11900/11933/11933.pdf> (2020.09.30.)

²⁹ S. A. Golunski - M. S. Strogovich: 'The Theory of the State and Law' in Soviet Legal Philosophy (Cambridge, Mass. 1951), p.386.

³⁰ Varga Cs. Im. p.10.

erőltetése nem a valóság igényeinek megfelelően történt, hiányzott a racionalitás, a folyamatos áru-, az alapvető élelmiszerek-, a nyersanyag- és a munkaerőhiány a szocialista gazdaság működésének természetes velejárójává vált. A szovjetek által megszállt országokban a szovjetbarát pártok vették át az uralmat, és saját országukban a tervgazdaságra tértek át, a kommunizmus terjeszkedésének kedvezett a szegénység és éhínség is. Megakadályozására George C. Marshall amerikai külügyminiszter egy gazdasági programot dolgozott ki, ez volt a Marshall-terv, melynek keretében a romokban heverő Európa gazdaságainak az Amerikai Egyesült Államok jelentős segínyt folyósított 1948–1952 között.³¹

A merev, és alkalmatlan tervgazdaság, ezáltal nem a keresletnek megfelelő termelés következtében az államháztartás megingott. A tervgazdasági modell elsősorban politikai, másodsorban pedig társadalmi modellből indult ki, a kifizűzött terv teljesítése érdekében állam a munkavállalást kötelező társadalmi normává emelte, annyi munkahelyet hozott létre, amennyi a munkaerőkínálattal egyensúlyban állt. Nem volt ritka, amikor szakképzetlen, tapasztalatlan dolgozó került olyan pozícióba, amelyhez nélkülözhetetlen lett volna hozzáértés, míg a szakmailag alkalmas emberek a szakmájától teljesen eltérő munkakörben kerültek foglalkoztatásra.³² Ezen túl jellemző volt a rejtett munkanélküliség, az üzemen belüli túlfoglalkoztatás, amely a gazdaság teljesítőképességének, és hatékonyságának redukálódásában nyilvánult meg.³³

Magyarország az első kartális alkotmány 1949-ben készült el (1949. évi XX. törvény). Az úgynevezett sztálini alkotmány egyszerre szakította meg a kötődést a magyar alkotmányfejlődéssel és az európai alkotmányos értékekkel, valamint a polgári demokrácia legfontosabb alapelveivel, a jogállamisággal és a több ezer éves európai jogi kultúraeredményeivel.

Az első Munka Törvénykönyv kodifikációja a 1951. évi 7. törvényerejű rendelettel történt meg. A munkaszerződés szerepe kimerült a munkaviszony létrehozásában, ezáltal túl nagy mozgásteret biztosított a munkáltatóknak, nem nyújtott garanciális szabályokat a munkavállalók részére. A munkaviszony egyéb elemeit más törvénnyel és rendelettel, illetve kollektív szerződésekkel szabályozták, az egyetlen cél a tervteljesítéshez szükséges munkaerő biztosítása volt. Ebben az időszakban a kollektív szerződések határozták meg a munkaszerződés minden lényeges elemét, a szerződést kötő felek magukra nézve kötelezőnek ismerték el a kollektív szerződésben foglaltakat, a melyek automatikusan a munkaviszony részévé váltak. A kollektív szerződés rendelkezéseitől való eltérés tiltott volt, akár fogházzal, iparűzés megvonásával szankcionálták. Alapvető jelleggel rögzítette, nők és férfiak egyenlőségét, az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét, a törvény fokozottan védte a nőket, és jogintézményt alakított ki a dolgozó anyák védelmében.³⁴ Ez az alapelv kifejezésre jutott egyrészt abban a szabályozásban, hogy a munkabér meghatározásánál férfi és nő között különbséget tenni nem lehet, másrészt abban, hogy a dolgozó nők védelmére vonatkozóan külön fejezetet szentelt a jogalkotó.

³¹ 1947. június 5. a Marshall-terv meghirdetése (magyar nyelven). Rubicon.

³²1956-os Intézet Archívuma: A tervutasításos gazdasági rendszer kialakulása és működése http://www.rev.hu/sulinet45/tanulm_gazd/gazd.htm (2020.09.28.)

³³ Foglalkoztatáspolitikai – Csehné dr. Papp Imola (2011) – Szent István Egyetem p.45

³⁴ 1951. évi 7. tvr. 4. § (1) bek.

Az ország vezetése a teljes foglalkoztatás megvalósítására törekedett, amely mintegy a rejtett munkanélküliséggel meg is valósult, ezt erősítette az is, hogy a munkanélküli létet büntetendő állapotként kezelték, már az 1913. évi XXI. törvénycikk rendelkezett a közveszélyes munkakerülésről: 1. § *Az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kibágás miatt nyolcz naptól két hónapig terjedhető elzárással büntetendő.*³⁵ Még a Kádár-rendszerben is 2-300 ember ítélték el évente közveszélyes munkakerülésért, és több mint kétezer volt azoknak a száma, akiket szabálysértési eljárás keretében ítélték elzárásra. Az 1984-es törvény bevezetése után a bírói ítélettel sújtott, úgynevezett közveszélyes munkakerülők száma kétezer fölé nőtt.³⁶

Jól látható, hogy a tervgazdálkodás időszakában megalkotott reformok kompromisszumok és felemás megoldásokon alapultak. 10 évet kellett várni a Munka Törvénykönyvének módosítására: 1967.évi II. törvény a Munka Törvénykönyvéről már átgondoltabb felépítéssel szabályozta a munkaviszonyt: rendelkezett a szakszervezetekről, külön részben szabályozta a munkaidőt, pihenőidőt és a munka díjazását, rendelkezett az anyagi felelősségről, a munkaügyben felmerülő vitákról, valamint bizonyos társadalombiztosítási kérdéseket is rendezett.³⁷ Látható, hogy az új szabályozás célja a dolgozók és a szakszervezet jogainak bővítése volt. A legjelentősebb módosítására 1979-ben került sor, amikor is lehetővé vált az ILO egyezményeinek beépítése a hazai jogrendszerbe.

A hazai szocialista rendszer a szovjet Komszomol rohambrigádjainak mintájára kiépítette az építőtáborok intézményeit, melynek segítségével rövid idő alatt elvégezve a munkát valósították meg a kítűzött (gyakran a tervteljesítéshez fűződő) kisebb-nagyobb célokat. A kommunista szombathoz hasonlóan az építőtáborok is az önkéntességen alapultak, és a gazdasági célkitűzések mellett nevelési célból iskolákban is alkalmazták, azt az elvet vallva, hogy a munkára való nevelést nem lehet elég korán elkezdni.

Az új gazdasági mechanizmust követően az életszínvonal emelkedését, majd stagnálását az 1970-es években, és az 1980-as évek első felében külső hitelek egyre fokozódó mérvű felvételével tudták biztosítani. Az 80-as évek végére az adósságállomány olyannyira növekedett, hogy a reálbérek szintjét sem lehetett fenntartani. A szocialista modellről általánosságban elmondható, hogy hosszú távon csupán elméleti szinten működőképes. A 70-es és 80-as években a teljesítőképesség dinamizmusa megtorpant, a gazdaság egyetlen iparága sem tudta a korábban elfogadott ötéves terv célkitűzéseit elérni. A Goszkomsztat (szovjet statisztikai hivatal) által felállított szakértői csoport, arra a megállapításra jutott, hogy az egy főre eső szovjet GDP az 1980-as évek végén az amerikai GDP 37 százaléka volt.³⁸ Mihail Gorbacsov és politikai szövetségesei lépésről lépésre veszítették el a politikai folyamatok feletti ellenőrzésüket, úgy gondolom, hogy a Csernobili Vlagyimir Iljics Lenin atomerőmű

³⁵ 1913. évi XXI. törvénycikk - a közveszélyes munkakerülőkről 1. §

³⁶ Kőszeg Ferenc: 1992. február 10. Parlamenti Napló
<https://www.parlament.hu/naplo34/174/1740036.html>

³⁷ 1967.évi II. törvény a Munka Törvénykönyvéről

³⁸ Sz. Bíró Zoltán: Miért és miként bomlott fel a Szovjetunió? *Világtörténet* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont folyóirata 8. Évf. 2018/4. p 567-574 http://real.mtak.hu/91605/1/VT_2018-4_Sz.Biro.pdf. (2020.10.06.)

balesete is hozzájárulhatott a Szovjetunió egységének megtöréséhez. Az utolsó pártállami kormány idején meghozott átalakulási törvények kétségkívül megeremtették a jogi alapot ahhoz, hogy hazánkban a piacgazdaságra való áttérés megindulhasson.

IV. Rendszerváltást követően

Hazánkban a rendszerváltás megelőzte a Szovjetunió felbomlását, 1989. október 23-án kikiáltották a köztársaságot. A társadalmi viszonyok átrendeződése és a gazdasági rendszer átalakítása új igényeket támasztott a munkajogi intézmények szabályozására, ezért hatályba lépett hazánk harmadik munka törvénykönyve is, az 1992. évi XXII. Törvény, amely tekintettel volt az átalakuló piacgazdaság új kihívásaira, és kiemelt figyelmet fordított a kollektív szerződések szabályozására.

A rendszerváltást követően hazánk gazdasági teljesítőképessége megtorpant. Hiába nyíltak meg a nyugati határok, a hazai piac egyre szűkül, amely a termelés hanyatlását vonta maga után. Ez eredményezte a 90-es években a foglalkoztatottság hirtelen visszaesését. A rendszerváltástól 1997-ig közel 1,7 millióval csökkent a foglalkoztatottak száma, mely a gazdaság szerkezetét is módosította. A visszaeső termelés és a támogatások megvonását privatizáció kísérte, amelynek egyenes következménye volt a korábbi szocialista rendszerben a rejtett munkanélküliek elbocsátása. A külföldi tőke hazai piacon való megjelenése átmenetileg fokozta a termelékenységet, ezzel szemben a reálbérek csökkentek. Az államszocializmus felszámolásának ezen következményei később ha nem is szűntek meg teljesen, de javuló tendenciát mutattak.³⁹

Dr. Halmos Csaba meglátása szerint: „*a gazdasági rendszerváltás legnagyobb – szinte napjainkig kiható sokkját – a munkaerőpiac szenvedte el. Ebben mind objektív mind szubjektív tényezők játszottak szerepet. Objektív tényezők közé sorolható szükségszerű szerkezetváltás, a gazdaságatlan tevékenységek megszüntetése. A szubjektív tényezők szerepe sem hanyagolható el: a hibás gazdaságpolitika, a foglalkoztatáspolitikai követelményeit figyelmen kívül hagyó kezdeti időszak ésszerűtlen privatizációja, a keleti piacokkal való gazdasági együttműködés azonnali megszüntetése*”.⁴⁰

Az 1992-es Munka Törvénykönyvét 2012. július 1-től váltotta fel a 2012. évi I. törvény, azonban egyes rendelkezései (pl.: szabadság, betegszabadság) 2012. december 31-ig hatályban maradtak, az új kódex teljes mértékben csak 2013. január 1-től hatályos. Utóbbi törvénykönyv a XXI. század piacgazdasági kihívásainak megfelelően átfogóan átalakította a korábbi szabályozást.⁴¹

V. Összefoglalás

A tanulmány célja a fontosabb jogelméleti tanok elemzése mellett történetileg áttekintés a foglalkoztatás alakulását tekintve a XX. század elejétől 90-es évek második

³⁹ Tímár János: A munkaerőpiac változásai 1997 és 2002 között *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., 11. szám 1997. november

⁴⁰ Dr. Halmos Csaba Foglalkoztatáspolitikai – rendszerváltás *Munkajogi Szemle* 2006/7 http://www.munkaugyiszemle.hu/sites/default/files/Halmos_Csaba.pdf (2020.10.11.)

⁴¹ Lásd: 2012. évi I. törvény

feléig, rámutatva arra, hogy a történelmi és gazdasági események miként hatottak a munkaerőpiacra. A történelmi elemzés rávilágít arra, hogy a jognak formális racionalitással kell rendelkeznie ahhoz, hogy betöltse a társadalomszervezési szerepét, érvényesüléséhez megfelelő szervezés és a gazdaságnak megfelelő jogalkotás szükséges. A jogfejlesztés kettős szerepkört lát el: a norma tartalmi kialakításán túl az objektivitás is elengedhetetlen.

Úgy gondolom, a munkaerő-piaci és foglalkoztatáspolitikai változások több tényezőtől erednek. Egyrészt az adott állam politikai berendezkedése az irányadó: az államszervezet felépítése, az uralkodó ideológia. Ebből kiindulva másrészt a jogalkotás és a kialakult joggyakorlat a munkaerőpiac második mozgatórugója, harmadrészt pedig a gazdaság teljesítőképessége, amely közvetlen hatással van a foglalkoztatásra. A fizikában ismert hatás-ellenhatás törvénye itt is megfigyelhető: amennyiben a munkaerőpiacon a kereslet-kínálat egyensúlyba kerül, a foglalkoztatottság növekszik, úgy az adott állam gazdasági és pénzügyi dinamikája is fenntartható.

“A kodifikáció ilyen módon megfelelő mederbe tereli s egyúttal a szabályrendszer már kész, elfogadott és gyakorlott fogalmi, intézményi és megoldásbeli mintáihoz kapcsolja a joggyakorlatot. Am nem közülöbölí ké alkotó hozzájárulását. Ennek megfelelően a jog élete statikus és dinamikus meghatározások összességéből tevődik össze, melyek közül az első hordozója a jogalkotás, a másodiké a joggyakorlat. Hasonlással élve: a kodifikáció szerepe a jogi folyamatokban ugyanaz, mint a lépegető exkavátoré a földmunkában. A megmunkálendő objektumhoz az alapvető közelítést a szakaszos, megújulóan megismételt lépegetés végzi el. A rendszer ugyanakkor kifejlesztí azokat a mechanizmusokat is, amelyeket - e közelítésen belül - a megmunkálendő objektum változó, konkrét sajátóságaihoz történő folytonos adaptálás igényel. Hogy e kettős, ellentmondásos feladatnak megfeleljen, a kodifikáció az elvi zártság s az ennek korrekívumául szolgáló gyakorlati nyitottság egysége. E két oldal arányát, egyensúlyát a jog konkrét társadalmi feltételei s ezen belül a jogi berendezkedés hagyományai (stb.) szabják meg. Következésképp a kodifikáció értéke sem önmagában vett és eleve adott; csak e tágabb összefüggéseket, a jog egészének eszközjellegét és konkrét funkcióbetöltését figyelembe véve bontakozhat ki.”⁴²

⁴²Varga Cs. im. p.134.